ПРИИМЕННА УПОТРЕБА НА ПОКАЗАТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕНИЯ В УЧИТЕЛНОТО ЕВАНГЕЛИЕ НА ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ

Константина Иванова (Шумен)

Учителното евангелие на епископ Константин Преславски е познато засега по четири пълни преписа - Синодален, Гилфердингов, Виенски и Хилендарски препис. В настоящата работа е използван Синодален препис от края на XII век и началото на XIII век, руски правопис, но с редица българизми, пазен в ГИМ N 163 (по-нататък Син. 163), който с текста си, подреждането на беседите и техните заглавия е най-близък до оригинала /Михайлов 1895/.

Текстът на Учителното евангелие като езиков материал е изключително важен преди всичко за проучване на езиковите особености и на нормативните положения на Преславското книжовно средище. Необходимо е да се изследва езикът на епископ Константин - като творец и като преводач, - тъй като е открит въпросът доколко е следван гръцкият оригинал и в каква степен са следвани изискванията на двете най-ранни школи на стария български книжовен език - Кирилометодиевата и Преславската. Би трябвало да се изследват такива важни езикови особености на Учителното евангелие, каквито са употребата на членна форма, на дателен притежателен падеж, самостоятелната употреба на еловите причастия и др., които ни дават сведения за това доколко новите езикови явления навлизат в книжовния език и добиват статус на книжовни норми.

Настоящата работа коментира приименната употреба на показателните местоимения в Учителното евангелие на епископ Константин. Ексцерпирани са всички случаи на предпоставена и задпоставена употреба на показателните местоимения. Отделено е по-голямо внимание на задпоставените показателни местоимения, тъй като съчетанията „субстантив - задпоставено показателно местоимение“ се изследват в историята на българския език като анафорични синтагми, от които води началото си членната форма в българския език. Успоредно с тях е отделено внимание и на случаите с предпоставено показателно местоимение, за да се провери в какви семантични групи участват, каква е разликата в семантичната им натовареност спрямо задпоставените показателни местоимения и от какво се носи тя в случаи на паралелна употреба на задпоставено и предпоставено показателно местоимение в еднакъв контекст.

За свързването на примерите от Учителното евангелие на епископ Константин с днешните членни употреби от голямо значение са

случаите като **прєподобнааго сєго wтьца, мнимоѥ сє житиѥ, дѣло сє соущіє** и т. н., които показват, че показателното местоимение стои винаги на второ място в именната група, т. е. след първия й самостоятелен елемент, точно така, както в новобългарските съответствия на горните съчетания членът се свързва само с думата, която стои в началото на именните съчетания - ***на преподобния отец, мнимия живот*** и т. н. Това пълно съответствие е сигурно доказателство за пряката приемственост между старобългарските съчетания от горния тип и новобългарската членна употреба /Гълъбов 1976:86-90/.

Членните облици в Учителното евангелие, паметник, възникнал на границата между IX и X век, не би трябвало да изненадват, като се има предвид кога се заражда членната форма. Това би било наистина така, ако не беше едно друго важно обстоятелство от творчеството на епископ Константин. Касае се за крайно изолираната задпоставена употреба на показателните местоимения в другите му съчинения. При това положение възниква въпросът, по какъв начин трябва да се обясни това противоречие? Тези различия не трябва да се свързват толкова с хронологически и диалектно-териториални причини, колкото с факта, че става дума за прояви на книжовната реч, в която особеностите на живата, говорима реч не винаги намират пряко отражение. Трябва да припомним и това, че Учителното евангелие съдържа проповеди, предназначени да се произнасят пред слушатели, които като цяло не разполагат с особено богата и задълбочена литературна подготовка. Това обстоятелство е решително в случая. Опитният проповедник така подбира езиковите си средства, че да намери непосредствен отклик у своите слушатели.

Наблюденията над езика на Учителното евангелие показват ясно, че епископ Константин Преславски се опитва максимално да се приближи до живата реч, което обяснява защо в същото това съчинение е отделено такова значително място на членната употреба на показателните местоимения.

Така употребата на показателните местоимения като задпоставени членове спрямо субстантива в рамките на анафоричната синтагма в Учителното евангелие ни изправя пред един нов момент от историята на старобългарския книжовен език. Предпочитанието или избягването на членната употреба получава ново значение, т. е. получава ново стилно предназначение, като членната употреба е запазена за произведения, които стоят и тематично по-близо до широкия кръг читатели /Гълъбов 1976:90/.

От всичките 51 беседи на Учителното евангелие на епископ Константин Преславски са ексцерпирани общо 278 случая на при-

именна употреба на показателните местоимения. От тях 199 са задпоставени спрямо субстантива, а 79 са предпоставени.

При задпоставените случаи най-голяма честота на употреба се открива при показателното местоимение **сь** - 173 случая, следвано от **тъ** - 24 случая, а **онъ** участва само в две конструкции със субстантив.

При показателните местоимения в антепозиция отново най-често се среща **сь** - 59 случая, следвано от **тъ** - 16 случая и **онъ** - 4 случая на прииименна предпоставена употреба.

В настоящата работа изводите се правят на базата на славянския текст, а въпросът доколко епископ Константин е следвал гръцкия оригинал при създаването на конструкциите „субстантив - показателно местоимение“ все още е неизяснен, тъй като разполагаме в момента само с гръцкия текст от изданията на Михайлов и архимандрит Антоний.

Ексцерпираните примери за прииименна употреба на показателните местоимения се цитират в съответния контекст, като са посочени листът и редът на съответното слово от Учителното евангелие, посочено е кои евангелски стихове се тълкуват и е назована конкретната евангелска притча, която е тема на неделната беседа. Евангелската притча се конкретизира, тъй като това ни ориентира към по-широкия контекст, в който се проявява прииименно употребено показателно местоимение. Посочено е също така и към коя структурно-композиционна част на словото (беседата) принадлежи съответният пример - дали към преводната, т. е. към същинската тълковна част, или към оригиналните части (към увода, или заключението). Това уточняване се прави, за да се улесни един следващ етап от изследването на прииименната употреба на показателните местоимения в Учителното евангелие, а именно - съпоставката с гръцкия текст, когато вниманието ни ще бъде насочено само към случаите, ексцерпирани от преводната част.

Ако в преводните части на беседите можем да очакваме, че изборът на едно от показателните местоимения зависи от гръцкото съответствие, то в оригиналните части на Учителното евангелие изборът зависи изцяло от семантиката на съответния контекст. Затова ексцерпираните конструкции от субстантив и показателно местоимение, т. е. анафоричните синтагми /Минчева 1987:49/, са разграничени по семантичен признак, като е взета предвид класификацията на Йозеф Курц в известните му работи върху проблема за члена в славянските езици /Курц 1937-1938,1946; Минчева 1987:30-65).

I. **Приименна употреба на показателните местоимения в постпозиция**.

От приложените примери за приименна употреба на задпоставените показателни местоимения общо 71 случая, в които участва само местоимението **сь**, са ексцерпирани от уводните части на словата, общо 28 случая - от заключенията, като от тях 26 са с употребено показателно местоимение **сь** и 2 са с употребено **тъ**, и 100 случая са ексцерпирани от преводната част на Учителното евангелие, като от тях 76 са с употребено **сь**, 22 - с употребено **тъ**, 2 - с употребено **онъ**.

I.1. От формална гледна точка ексцерпираните 199 конструкции със задпоставено показателно местоимение могат да се разделят на двукомпонентни (159), трикомпонентни (38) и 2 четирикомпонентни конструкции.

I.1.1. От *двукомпонентните конструкции* - субстантив + показателно местоимение - по-особен е случаят **Иосиѳъ сь** ($10d_1$-$_9$; 3. слово: Мт.15:43-47). Понеже е налице анафорична синтагма от съществително собствено име и задпоставено показателно местоимение, сравняваме с гръцкия текст: „Ει και μη ακολουθοσ, αλλα μαθητησ ο Ιωσηφ , ο παλαι μεν κρυπτομενο σ , νυν δε ...“ /Catenae graecorum Patrum in Novum Testamentum, edidit J. A. Cramer, t. I, Oxonii, 1840:443. 20 - 21/. В гръцкия текст личното име е членувано - ο Ιωσηφ. Независимо че преводът в Син. 163 не отговаря съвсем точно на гръцкия текст, поне в началото на фразата, Константин Преславски също „членува“, т.е. поставя зад личното име Йосиф показателното местоимение **сь**. В гръцкия текст липсва показателно местоимение, а има само членна форма, т.е. трябва да се допусне, че тук Константин Преславски прави точен превод на членуваното лично име в гръцкия текст и създава конструкция от лично име и задпоставено показателно местоимение, (т. нар. анафорична или членна синтагма).

I.1.2. От *трикомпонентните конструкции* най-често срещаната е „прилагателно име + показателно местоимение + съществително име“ - 19 случая със **сь** (напр. **ꙁлатоточьнъıи сь потокъ, правьдьнъıи сь о҃ць, пр҃ѣ҃таго сего дьне, ꙁлатословесьномъ симь оученикмь, сълоукаѫ си жена, доуховьнааго сего пира, с҃таго сего евангелиста**) и по един случай с **тъ** (**блаженъıи тъ гласъ**) и с **онъ** (**лютоу оноу съмьрть**), следвана от „съществително име + показателно местоимение + прилагателно име“ - 8 случая със **сь**

(напр. **житиꙗ сего ꙁемьнаго, рова сего прѣлютааго, рьвьнию семоу лоукавоумоу**) и един случай с **тъ** (**ꙁемлю тоу с҃ти**).

Наблюдават се 3 задпоставни употреби на показателното местоимение **сь** в конструкция „прилагателно име + съществително име + показателно местоимение“ (**невѣрьнъ моужь сь, бжиаго моужа сего**), 2 употреби в конструкция „съществително име + показателно местоимение + притежателно местоимение, като атрибут“ (**вражьды сеꙗ нашеꙗ, о҃ць сь нашь**) и по веднъж го срещаме в конструкциите „субстантивирано прилагателно име + субстантивирано прилагателно име + показателно местоимение“ (**ст҃лъи ꙁлаторѣчивъıи сь**), „съществително име + притежателно местоимение, като атрибут + показателно местоимение“ (**о҃ца нашего сего**) и „съществително име + прилагателно име + показателно местоимение“ (**чюда прѣславьнаго сего**).

Показателното местоимение **тъ** срещаме веднъж и в кострукцията „обобщително местоимение, като атрибут + показателно местоимение + съществително име“ (**вьсю тꙋ область**).

В анафоричната синтагма **тъ Златословесьникъ сь** („показателно местоимение + съществително име + показателно местоимение“) показателното местоимение **тъ** има подчертаващо значение - „**този, Златословесникът**“.

I.1.3. При приименната задпоставена употреба на показателното местоимение **сь** се срещат и 2 случая на участие в *четирикомпонентни конструкции* - 1 път в тип „прилагателно име + показателно местоимение + прилагателно име + съществително име“ (**с҃тии сии д҃ховьнии мѫжи**) и веднъж в тип „прилагателно име + показателно местоимение + съществително име + прилагателно име“ (**лоукавааго сего корени ꙁавистьнаго**).

I.2. Приложените примери се разпределят в семантичните групи по следния начин:

I.2.1.**Задпоставеното показателно местоимение сь** се среща в значение на:

- пряко посочване на нещо, току що споменато - общо 58 примера, от които 44 са ексцерпирани от уводните части (напр. **Иоана Златооустааго• сказъ• еван҃гліа ѡ Маръка• ... разоумѣти и творити глаголѥмъıихъ• є҃ван҃гліемь симь• съказаѥмъıихъ же**

отцемь симь• 10b_1-10c_4, 3. слово; Исидора Пилоусискаго• сказаниє •аї• еваньгелиє ѡ Лоукы•:• Братиє моя възлюбленаа• врѣмя оуже пакы зоветъ ны• на дховьноє пиренїѥ• ... тѣмьже прістоупимъ• напиѭмъ са доуховьнааго сего пира• источникъ бо живота ѡ него истѣкаѥтъ• ꙗкоже пророкъ глетъ• 191d_{21}-192b_{14}, 41. слово), 3 - от заключенията (напр. чьсо же ради не глютъ намъ евангласти• чюдьнаꙗ словеса оучениꙗ кго да оувѣмь• ... и прилежьно познаимъ что евангластъ сь гла• 31a_{13}-31b_7, 5. слово) и 11 - от преводната част (напр. Златооустааго• сказаниє• ... и изищѣмъ прилѣжно• весельномъ срьдьцьмь• неоунывающе• како стлъи златорѣчивъи сь• вьсє мѣсто сказаꙗ евнглиꙗ глаголетъ• 71a_{14}-71c_1, 14. слово: Мт. 9:1-8 - „Изцеляване и опростяване на разслабения“);

- препращане към нещо, известно от предходното съдържание - в общо 31 примера, от които 2 са ексцерпирани от уводните части (напр. както же соуть нераздоумьнии си• моужь льсти и кромѣ вѣры бжїꙗ• и католикиꙗ ходяще• 110d_{11}-$_{17}$, 22. слово), 9 - от заключенията (напр. Не мозѣмъ оубо брат҃є дховьнаꙗ• подобити сꙗ батоумоу семоу• да не безоумьни оуслъшаии боудемъ• 168a_4-$_{10}$, 36. слово) и 20 от преводната част (напр. старѣи мытаремъ бѣ Закхеи• и многа бѣ мысль въ немь• сребролюбиꙗ• ... тѣмьже хъ бъ нашь рече• ꙗко дьнь сь съпасениє домоу семоу бысть• зане бысть и сь сынъ Авраамль есть• 201a_{15}-201d_{12}, 44. слово: Лк. 19:1-10 - „Обръщане на Закхей към Бога“);

- посочва лице или предмет, тема на целия разказ - в общо 23 случая на употреба, от които 7 са ексцерпирани от заключенията (напр. чьсо ради Мариа Магдалъини• и дроугаꙗ Мариа• вельми прилежать• ... подобимъ са оубо моужи• женамъ симъ• и не оставимъ въ напастьхъ соуща Іса• 11b_8-11c_{19}, 3. слово), 16 - от преводната част (напр. аще дивиши са рече Иаковоу• зане дасть водоу сию• отъ неꙗ же пиꙗи въждажеть са• кольми паче дивити са подобаѥть• даюшоумоу вельми лоучьша водъı сеꙗ• и бо вода рече юже азъ дамъ емоу• боудеть въ немь источьникъ

водꙑ тєкоуща• въ живота вѣчьнаго• $23a_{16}$-$23b_{13}$, 5. слово: Йо. 4:5-42 - „Беседа със самарянката“) и няма примери за тази употреба в уводните части;

- <u>означава сегашно, настоящо време</u> - в общо 22 примера, от които 14 са ексцерпирани от уводните части (напр. **тѣмьже и азъ съ вами <u>дьнь сь</u>• хощоу бесѣдовати нє таіа• нъ къ вашеи любъви•** $82c_{19}$-$82d_{4}$, 17. слово), 1 - от заключенията (**старѣи мꙋтарємъ бѣ Закхеи• и много бѣ мꙋсль въ немь• сребролюбиа ... да и къ намъ рєчєтъ Исъ спсъ дшь нашїхъ• <u>дьнь сь</u> съпасєниѥ домоу семоу бꙋсть• іако и сь снъ Аврамль кєсть•** $201a_{15}$-$203a_{2}$, 44. слово) и 7 - от преводната част (напр. **понѣ помꙋслити нъ ни ошьдъши дшиоу же wтъ тѣлесє• сьдє скꙋтаєть сѧ• дша бо правьдьникъ въ роуцѣ бжии• ... инъждє рєчє гь• <u>дьнь сь</u> дшю твою истѧжютъ отъ тебє•** $152a_{11}$-$152b_{10}$, 33. слово: Лк. 8:26-39 - „Изгонване на бесове“);

- <u>препраща към предмет, току що споменат в разговора или кратко обобщава това, за което е разказвано</u> - в общо 21 случая, от които 3 са ексцерпирани от уводните части (напр. **Исидора Пилоусискаго• съказаниє •аї• еваньгелиє w Лоукъ•:• братиѥ ... нъı нѣдостоинъı слоужителѧ сътворь• въше бо недооумѣниа нашего• дѣло сє соущє познахомъ• іакоже за прьва• рѣхомъ• нъ понеже нє лѣть кєсть• начьнъше въспѧтити сіа• кдиначе дрьжимъ сѧ <u>доушесъпасьнааго сего дѣла</u>•** $191d_{21}$-$192b_{6}$, 41. слово), 4 - от заключенията (напр. **молю же сѧ нынѣ оубо братиѥ• бѣжимъ оубо <u>вражьдъı сеіа нашеіа</u>• вазѣльнъı и прѣлютъı• многа бо различиіа имать лоукавьна• каіа же соуть си послꙋшаи•** $117d_{9}$-$_{19}$, 23. слово) и 14 - от преводната част (напр. **тѣмьже и оученици въпросиша и глще• кто съгрѣши сь ли• или родитела кго да слѣпъ роди сѧ• кєсть же въпрашениѥ сє• ... отъкоудоу же оубо придоу на <u>въпрошениѥ сє</u>•** $32b_{3}$-$_{21}$, 6. слово: Йо. 9:1-41 - „Изцеляване на сляпородения“);

- <u>указване на нещо, което следва веднага в речта</u> - в общо 9 от приложените примери, от които 6 са ексцерпирани от уводните части (напр. **Єго же ради нбса прѣклони и сьниде• иже грѣха нє сътвори• нъ съ грѣшьникъı пожївє• и съ мꙋтари• кго же ради**

и бесѣда си начата есть• глетъ бо евангліе сїце•:• 201a_{4}-$_{14}$, 44. слово), 3 - от преводната част (напр. чьсо ради апли глютъ• ако почьто притъчами глши къ народоу вельми же оуже люблахѫ народа• ... въı же сами послоушаите притъча сеıа рече• 140c_{1}-142a_{16}, 31. слово: Мт. 13:4-23 - „Притчата за сеяча“) и няма случай на тази употреба в заключенията;

- посочва земята, този свят в противоположност на онзи свят; този човешки живот в противоположност на живота след смъртта - в общо 8 примера, от които 1 пример е ексцерпиран от уводните части (Възлюблении• чоудесъ отъ чоудесъ зьрящіе и трапезы христовы пълнъıи соуща мьногъими• добръı• пристоупимъ и насытимъ сѧ• да не ослабѣкмъ на поути• сирѣчь въ житии семь• 77b_{14}-77c_{6}, 16. слово), 2 - от заключенията (напр. безвѣстьнъ бо ксть дьнь съмьртьнъıи• и ıако та тъ ноцıью придетъ• бъдимъ же не оусъıпающіе• ... ноць же глю• не захожениемь слнца бъıвающии мракъ нъ житиıа сего земьнаго• 128b_{7}-128c_{8}, 26. слово) и 5 - от преводната част (напр. ти бо на горахъ живоутъ ıако на облацѣхъ• и съ бмь и англы бесѣдоуютъ присно• не пекоуще сѧ о житии семь• 109d_{21}-110a_{6}, 21. слово: Мт. 21:33-46 - „Притча за богатия притежател на лозе и за неговите зли работници“).

I.2.2. **Задпоставеното показателно местоимение тъ** се среща в значение на:

- препращане към субстантивна представа, вече позната от предходното съдържание - общо 13 от приложените примери. Тази семантична група има няколко подгрупи:

а) съществителното се повтаря от предходното съдържание - ексцерпирани са общо 4 примера само от преводната част (напр. приде Iсъ• въ градъ Самарискъ• и прочаıа• ... отъ града того мноzи ѿ самарѧнъ вѣроваша въ него• 20c_{5}-30b_{16}, 5. слово: Йо. 4:5-42 - „Беседа на Иисус със самарянката“);

б) съществителното е синоним на предходно съществително или се касае за дума с подобно значение - ексцерпирани са общо 3 примера само от преводната част (напр. тѣмьже и елико прикосноуша сѧ спсни бъıша• ... показатї же хотѧ евглистъ• ıако много лѣтъ премоудивъ приде• въ землю Генисаретовоу реч• ... послаша въ вьсю тѫ область• и принесоша

вса болѧциаꙗ• 85c_{18}-85d_{12}, 17. слово: Мт. 16:22-28 - „Предсказание за смъртта, за възкресението и за второто пришествие“);

в) съществителното обобщаващо означава предхождащото описание или разказ - ексцерпирани са общо 6 примера само от преводната част (напр. они бо придоша просѧще плодъ• и приплодъ• и оубьѥни бъшѧ• си же на бракъ зовоуще• оубиѥнаго ими• и си пакы оубиѥни бъиваютъ• ... а ѥже посълати воꙗ своꙗ и погоубити оубиицѧ тъı• 112b_{18}-112c_{18}, 22. слово: Мт. 22:1-14 - „Притча за брачното пиршество и за поканените“);

- препраща към представа, която е тема на разговора или означава обобщаващо това, за което е говорено - в общо 7 примера, от които 1 пример е ексцерпиран от заключенията (потъщимъ сѧ оубо и мы• не красти• исцѣлениꙗ строупъ д҃шь нашихъ• нъ ꙗвѣ просити• оу исцѣлителѧ д҃шамъ и тѣломъ нашимъ• въз҃гл҃ѥть• вѣра твоꙗ сп҃се тѧ• ... из҃ъ естьства д҃шьнаго• и не кръвии тои тъчни сѫтъ• нъ большими гноꙗ и кръвє смрдѧть• 157d_{8}-158b_{20}, 34. слово), 6 - от преводната част (напр. слѣпьць оубо сь пристоупи ꙗко къ б҃оу• къ вьсемогоущюоумꙋ• наричєть же и сына Давъıда• ... тѣмъже и свѣтъ бъıсть• гласъ тъ слѣпьцю слово бо бѣ• истоваго свѣта• из҃бывъ же ѿ недоуга того• 197c_{14}-198c_{4}, 43. слово: Лк. 18:35-43 - „Изцеляване на слепеца от Иерихон“) и няма случай на тази употреба в уводните части;

- означава времето, в което се развива действието - в 2 примера, ексцерпирани от преводната част (напр. вси бо с҃тии ан҃гли• прїдѫть с нимь ... и в сѣдѫ страшнъ бѫдєть тъгда д҃нь тъ• и събероуть сѧ ре҆ч҃ вси ꙗз҃ъıци ... 211c_{7}-211d_{1}, 47. слово: Мт. 25:31-46 - „Из пророческата беседа на Елеонската планина“);

- има подчертаващо значение - в 1 пример, ексцерпиран от заключенията - нъ да оуслъıшїмъ блаженъıи тъ гласъ• г҃лющи• благъıи рабє и вѣрьнє• о малѣ бъıсть вѣрьнъ• надъ мьнотъı тѧ поставлю• (210a_{8}-$_{16}$, 46. слово).

I.2.3. **Задпоставеното показателно местоимение онъ** се среща в 2 от приложените примери, ексцерпирани от преводната част на Учителното евангелие (нє славѫ же оноу ꙗнѣ г҃лєть• нъ сѫбъıваѥмоую слоужьбоу члвк҃ми• 44a_{10}-$_{14}$, 7. слово: Йо. 17:1-26 - „Първосвещеническата молитва“ и то бо мѣсто бѣ• на немьже

левги• и Сумеонъ и братиа кго• за единоу сестрѫ свою• разгнѣвавъше сѧ• лютоу оноу съмьрть сътвориша• ... вьсьде наказаіа ны• съ трудъми и тъщанимь• гонити поути животьнаагo• 20c_{15}-21a_1, 5. слово: Йо. 4:5-42 - „Беседата за самарянката“). Тези случаи на приименна употреба на онъ не носят достатъчна информация за това как посоченото показателно местоимение е участвало в процеса на формиране на членната форма в българския език.

II. **Приименна употреба на показателните местоимения в антепозиция.**

II.1.1. От ексцерпираните 79 случая най-многобройна е групата на *двукомпонентните конструкции* „показателно местоимение + субстантив“ - общо 72 (напр. сего богатьства, съи же ницiи, въ сию ноць, отъ того времене, въ тъ часъ, на оноу силоу).

II.1.2. *Трикомпонентните* са представени със съчетанието „показателно местоимение + прилагателно име + съществително име“ - въ тои же добрѣи воли, сего лоукавьнаго желанiа, съи вѣрьнии же раби - 3 случая, от които 2 с употребено показателно местоимение сь и веднъж с употреба на показателното местоимение тъ. Срещаме и конструкция „показателно местоимение + съществително име + съЮз „и“ + съществително име“ - того отьчьства и южичьства - 1 случай на употреба на местоимението тъ.

II.1.4. *Четирикомпонентна* е срещнатата веднъж конструкция „показателно местоимение + прилагателно име + съществително име + притежателно местоимение“ - сихъ малъихъ братъ моихъ - с употребено местоимение сь.

II.1.5. В една от своите появи в антепозиция показателното местоимение онъ участва в съчетание „показателно местоимение + съществително име + съЮз „и“ + съществително име + съЮз „и“ + съществително име“ - они села• и волъı• и коуплıа•

При показателните местоимения в антепозиция най-често се среща сь - 59 случая, следвано от тъ - 16 случая, и онъ - 4 случая на приименна употреба. От приложените примери 10 случая (само на местоимението сь) са ексцерпирани от уводите на словата, 9 случая

(от тях 7 - с употребено сь и 2 - с употребено тъ) - от заключенията и 60 случая (от тях 42 - с употребено сь, 14 - с употребено тъ и 4 - с употребено онъ) - от преводната част на Учителното евангелие.

Приложените примери се разпределят в семантичните групи по следния начин:

II.2.1. **Предпоставеното показателно местоимение сь** се среща в значение на:

- препращане към нещо, известно от предходното съдържание - в общо 19 примера, от които 2 са ексцерпирани от заключенията(напр. **и Никодима хвалитъ и слоугы• ако дрьзнювъша• ... мы же х҃олюбьци ... въ свѣтъ пришьдъше проповѣдимъ дѣла и чюдеса х҃ва• іакоже и сиа слоугы• ближьниимъ и дальнимъ не сѫмнѧіе сѧ•** $52c_6$-$52d_7$, 8. слово), 17 - от преводната част (напр. **рече бо• вѣроуи ми жено• іако грѧдеть часъ• и прочеѥ• та бо тъцѣааше сѧ• своіа чьстьнѣиша іавити июдеискъ• онъ же не се въпрошениѫ сърѣтѥ• обою же мѣстоу старѣишьство о томь оукрѣпляѭть д҃шю кіа•** $24d_{10}$-$25a_4$, 5. слово: Йо. 4:5-42 - „Беседа на Иисус със самарянката“) и няма примери за посочената употреба в уводните части;

- препращане към предмет, току-що споменат в разговора; кратко обобщаване на това, което е разказвано - в 15 примера, от които 2 са ексцерпирани от заключенията (напр. **както юже камѧноу д҃шю имѣіа• си словеса сице слъышавъ братиѫ• и не твори ихъ не боудеть•** $149c_{15}$-$_{20}$, 32. слово), 13 - от преводната част (напр. **нъ єщѥ акы сь чл҃вкомь бесѣдоуютъ гл҃юще• не имамъ нъ тъкъмо •ѕ҃• хлѣбъ• и дъвѣ рыбѣ• ... коупно же и нъı кажа• не прикасати сѧ пьрвѣѭ трапезѣ• дондеже похвалимъ подавъшаго намъ сию пищоу•** $78c_8$-$79a_{15}$, 16. слово: Мт. 14:14-21 - „Нахранване на петте хиляди с пет хляба и две риби“) и няма примери за тази употреба в уводните части;

- пряко посочване - в общо 14 примера, от които 7 са ексцерпирани от уводните части (напр. **Иоа͡н• Зла͡тоустаго• съказаниѫ• ева͡г• ѡ Ма͡ѳ• за •д҃• ева͡г• ѡ Лоукъ•:• братиѫ• Павьль гласьныа ластовица• възъпиѥтъ глаголіа• ... іакоже подълежащеѥ слово гл҃тъ• оумъно вънрадимъ• что сь б҃ць гл҃еть•** $138c_{19}$-$139a_{13}$, 31. слово), 2 - от заключенията (напр. **мы же**

разоумѣвъше и оувѣдѣвъше въ истиноу бга соуща• потъщимъ сѧ любити кго• и заповѣди его хранити• ... сею заповѣдию сѧ дрьжимъ• 13c_{11}-14a_4, 3. слово) и 5 - от преводната част (напр. аще бо бъша извѣстили добрѣ въ себе• по поути ходимъ спѣюще• разоумѣли бъша ꙗко бжии сынъ бѣ• нъ не оудрьжаша сии ꙗвѣ есть ... глахоу же пакы• сь члвѣкъ нѣсть отъ бга• сътворилъ же чоудо• на ослабленѣ не пребысть на мѣстѣ• да не большими раждьжеть рьвьниꙗ зьримъ•:• 72d_{15}-73a_{15}, 14. слово: Мт. 9:1-8 - „Изцеляване и опростяване на разслабения“);

- посочва лице или предмет, тема на целия разказ - в общо 6 примера, от които 1 е ексцерпиран от заключенията (и не мозѣмъ тъщими словесы• тъкмо дьржати заповѣди господьнѧ• нъ и дѣломъ въспоминающе сиꙗ слѣпьца• иже не тъкъмо прозьрѣсте• нъ и дѣла проповѣдаста хва• 76d_{11}-77a_1, 15. слово), 5 - от преводната част (напр. а Лазорь нїщетою недоугъмь съвазанъ• лежаше рече при вратѣхъ его немилостивьно• ... съи же нищии• въ толицѣ лютѣниѭ нѥ негодова• ни похоули ни поръпъта николиже на богатаго• 145c_4-146a_1, 32. слово: Лк. 16:19-31 - „Притча за богатия човек и за бедния Лазар“) и няма случай на посочената употреба в уводните части;

- указване на нещо, което веднага следва в речта - в общо 3 случая, ексцерпирани само от уводните части (напр. того ради wбѣжахомъ длъготоу бесѣдъı• а хотѧще паче прострѣти слово• нъ о немь же сѧ събьрахомъ• на то пакы възвратимъ сѧ есть бо сице• оумъ сеꙗ притъча• въ кратъцѣ силоу съмотрениꙗ словесе бжиѧго• 206d_{12}-207a_5, 46. слово);

- посочва земята, този свят в противоположност на онзи свят; този човешки живот в противоположност на живота след смъртта - в 1 пример, ексцерпиран от преводната част (и молить сѧ Лазорь посылати въ домъ очь• и не въ простоу моливъ да въстанеть• кто отъ мьртвъıхъ• нъ Лазорѧ• ... емѹ моуже бъша съвѣдителе• ницетѣ и гладоу и болѣзньмъ• ... ꙗко не до сего житиѧ• наша вещи моцьнъı соуть• понѣ w селѣ приготовѧтъ сѧ• 148b_{12}-148c_{20}, 32. слово: Лк. 16:19-31 - „Притча за богатия човек и за бедния Лазар“);

- <u>означава сегашно, настоящо време</u> - в 1 пример, ексцерпиран от преводната част (рекѫ бо рече д҃ши своѥи• д҃ше имаши добро много лежащіе на многа лѣта• іаждь пии весели сіа• тѣмьже рече бъ҃ емоу• безоумьне• въ <u>сию нощь</u> д҃шю твою отьмоуть ѿ тебе• 167c_{2}-$_{13}$, 36. слово: Лк. 12:16-21 - „Притча за безумния богаташ: любов към имота“).

II.2.2. **Предпоставеното показателно местоимение тъ** се среща в значение на:

- <u>препращане към субстантивна представа, вече позната от предходното съдържание</u> - в общо 9 примера. Тази семантична група има няколко подгрупи:

а) <u>съществителното се повтаря от предходното съдържание</u> - в общо 5 от приложените примери, ексцерпирани само от преводната част (иди къ дѣвѣ wброучєнѣи моужеви ємоу же имια ѥсть Ишсифъ• из домоу и отьчьства Давъідова вєліаше законъ• не женити сіа из иноудоу• нъ отъ <u>того колѣна</u>• не ѿ <u>того колѣна</u> тъчью• нъ отъ <u>того отьчьства и южичьства</u>• 172b_{13}-172c_{6}, 38. слово: Мт. 1:1-25 - „Родословието на Иисус Христос и рождеството му“);

б) <u>съществителното обобщаващо означава предхождащото описание или разказ</u> - в общо 4 примера, от които 1 ексцерпиран от заключенията(молю же оубо братіе• подобьни боудѣмъ• х҃оу бо҃у нашемоу• ... аще и бѣсъі прогоними бъіваемъ и възбраняеми• милостъінѧ не сътворити• нъ мъі пребоудѣмъ въ <u>тои добрѣдѣтєли</u>• 153c_{6}-153d_{17}, 33. слово), 3 - от преводната част (напр. іако блаженѣ• очи ваши іако видите• и оушеса ваша іако слъішать• не се видѣніе г҃лѣть• нъ оумьное• и сами бо сии жидове бѣша• и въ <u>тѣхъ словесьхъ</u> въспитани• ни никоую же пакость• прииаша отъ пр҃рчьства• 141d_{1}-$_{14}$, 31. слово: Мт. 13:4-23 и сл. - „Притча за сеяча“) и няма случай на тази употреба в уводните части;

- <u>означава времето, в което се развива действието</u> - в 4 от приложените примери ,ексцерпирани само от преводната част (напр. предълежащюю притъчью богатаго " Лазорѧ• ... рекъ же іако человѣкъ етеръ бѣ богатъ• и облачаше сѧ въ порфироу• ... Лазорѧ етера бъівъша• въ <u>то времѧ</u> въ Ер҆лммѣхъ• въ

послѣдни" ницѣтѣ• и недоуѕѣ живоуща• 144c_1-145a_3, 32. слово: Лк. 16:19-31 - „Притча за богатия човек и за бедния Лазар“);

- препраща към представа, която е тема на разговора или означава обобщаващо това, за което е говорено - в общо 3 примера, от които 1 е ексцерпиран от заключенията(чесо ради не съ дьрьѕновенькмь• пристоупи къ немоу жена имоущиа точение кръви текоущи• ... да и к намъ въѕглѣть• вѣра твоиа спсе тѧ• да видимъ колма• растоиать наши недѫжи• недѫга тоиа женъı• оноиа бо недѫгъ тѣлесьнъ бѣ• 155c_{19}-158b_7, 34. слово), 2 - от преводната част (напр. тѣло бо ѥго предълежить предъ нами• на немже и риѕа ѥго полежа• не косноути сѧ тъкмо• нъ и ласти и насъıти сѧ• ... вѣроуите нъıнѣ• ако та есть вечерѫ• на неиже и самъ въѕлежааше• 86a_6-86b_{15}, 17. слово: Мт. 16:22-28 - „Предсказание за смъртта, за възкресението и за второто пришествие“) и няма пример за тази употреба в уводните части.

II.2.3. **Предпоставеното показателно местоимение онъ** се среща в 4 от приложените примери, ексцерпирани от преводната част на Учителното евангелие на Константин Преславски (напр. почто же рече аглъ Иосифови• поими отрочиа и матерь ѥго• ... бѣжи въ Ѥгоуптъ• ... почьто же инои ѕемли не рече пророкъ да въ тоужде посълано бъıло wтроча• нъ въ Ѥгуптъ• нъ и ѡ Вавилона приведе моужа• а не изъı °ниа странъı• понеже Вавилонъ• Ѥгуптъ• паче вѣ ѥм ѕемлиа• пламенемь вещьстиѧ бѣсте ражь женѣ• вѣроующема бо сима странама• доброу надеждю вселенаиа приметь• 183c_3-184b_2, 39. слово: Мт. 2:13-15 - „Бягството в Египет“).

При анализа на контекстовата ситуация, в която се появяват показателните местоимения в антепозиция спрямо името, към което се отнасят, се вижда, че става въпрос за същите семантични групи, в които се разпределят и задпоставените показателни местоимения. На пръв поглед това сякаш доказва липсата на разлика между анафорична и деиктична функция на показателните местоимения, но при един по-обстоен анализ става ясно, че при случаите на анти-позиция показателните местоимения носят логическото ударение в съответната фраза. Например: подобаѥть съмотрїти• съ коликою

кротостью• wтъвѣщаютъ гл҃ѧ ѥи Г҃и• чл҃вка же не имамъ• и прочаꙗ• что оубо боудетъ оумилкнѣѥ сихъ словесъ• чьто милѣѥ сеꙗ вещи• (15с$_{5-18}$, 4. слово: Йо. 5:1-16 - „Изцеляване при къпалнята Витезда в събота“).

Тук и в двете конструкции от „показателно местоимение **сь** и субстантив“ - **сихъ словесъ** и **сеꙗ вещи** - местоимението носи логическия акцент, независимо че препраща към нещо, известно от предходното съдържание, а именно: „Подобава да се погледне с колко кротост отговаря, казвайки: Да, Господи, нямам човек и прочее. Кое ще бъде по-смирено от *тези слова*! Кое - по-състрадателно от *това нещо* (от *тази вещ* - букв.)“.

Тъкмо това - наличието на логическо ударение - в случая доказва, че появата на членната форма е свързана с проявите на акцента. И затова, независимо от идентичността при семантичните групи, т.е. идентичност на контекстовата ситуация, в която участват и предпоставените, и задпоставените показателни местоимения, наличието на логически акцент при предпоставената позиция оформя ясно и определено едно деиктично значение, докато липсата на логически акцент при задпоставената позиция оформя несъмнено едно анафорично значение.

Вижда се, че общото количество на експерпираните анафорични синтагми от уводите и заключенията, т.е. от оригиналния текст на Константин Преславски, е почти еднакво (99 примера) с общото количество на тези от преводните части (100 примера). За съжаление в рамките на тази работа не се прилага съпоставка с гръцкия оригинал. Поради това не можем засега да отговорим на въпроса срещу колко от общо 100-те анафорични синтагми (със задпоставено показателно местоимение **сь** - 76 примера, с **тъ** - 21 примера, с **онъ** - 2 примера), употребени в преводния текст, в гръцкия оригинал стои неизбежно членуваното съществително име + показателно местоимение, или пък има конструкция от предпоставено показателно местоимение + членувано съществително име, или пък стои само членувано съществително име (субстантив). С други думи не можем със сигурност да твърдим, че тук не става въпрос за евентуални калки на гръцката конструкция „членувано съществително име + показателно местоимение“, а за едно осмисляне на гръцките конструкции (независимо от топиката на показателното местоимение спрямо съществителното име), съобразено с новата балканска особеност на старобългарския говорим език, а именно с членната (анафорична) синтагма. Срещу това примерите, експерпирани от уводите и заключенията, показват без съмнение, че

изборът на едно или друго задпоставено показателно местоимение е дело на самия Константин и този избор е съобразен със съответния контекст. Най-често е употребено местоимението **сь** - 70 примера от уводите и 26 примера от заключенията - срещу липсата на употреба в уводите на местоимението **тъ** и два случая на поява в заключенията. Показателното местоимение **онъ** не се среща в приименна задпоставена употреба в уводите и заключенията на словата. Общият брой на анафорични синтагми в оригиналните части на Учителното евангелие ни позволява да допуснем, че членната форма макар и на синтактично равнище вече съществува в говоримия език и Константин Преславски я въвежда като книжовна норма, използвайки я свободно в своето произведение.

ЛИТЕРАТУРА

Гълъбов 1976 — **И. Гълъбов**. Една интересна и важна особеност на Учителното евангелие на Константин Преславски. - В: Преслав. Т. II. С.

Гълъбов 1986 — **И. Гълъбов**. За члена в българския език. - В: Избрани трудове по езикознание. С.

Курц 1937-38 — **J. Kurz**. K otazce clenu v jazycich slovaskych ze zvlastnim zretelem k staroslovenstine. *Byzantino-slavika*. 7.

Минчева 1987 — **А. Минчева**. Старобългарският език в светлината на балканистиката. С.

Мирчев 1978 — **К. Мирчев**. Историческа граматика на българския език. С.

Михайлов 1895 — **А. В. Михайлов**. К вопросу об Учительном евангелии Константина, епископа болгарского. Древности, труды славянской коммисии императорского Московского археологического общества. Т. I. М.

Тихова 1995 — **М. Тихова**. За някои езикови особености в Учителното евангелие на Константин Преслав-ски. - В: 1100 години Велики Преслав. Шумен.